

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 66 (1981)
Heft: 16

Artikel: La schanza dils pigns
Autor: Cathomas, Bernard
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882233>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 15.03.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La schanza dils pigns*

da Bernard Cathomas

Sche jeu less era ella terminologia – ella pratica dalla lavur romontscha sperel jeu che quei possi reussir a mi – restar sil fistatg da miu antecessur ella LIGIA ROMONTSCHA,¹ lu fussen oz e cheu forsa «Patratgs d'in schuolmeister sco niev seckelmeister dalla LIGIA ROMONTSCHA» indicai. Per mitschar ton da reminiscenzas e d'experienzas aunc frestgas sco da declaraziuns da principi e da program lubi a mi da skizzar enzacons patratgs tier in tema ch'ei pér ils davos onns vegnius actuals e che pertucca centralmein era la situaziun romontscha.

* * *

«Small is beautiful» secloma il tetel original d'in cudisch da E.F. Schumacher ch'ei cumparius en tudestg sut il tetel «Die Rückkehr zum menschlichen Mass» (Rowohlt 1977). «Small is beautiful» ei oz la devisa da quels che sedostan cun documents pli u meins perschuedents encunter pussonzas centralisticas, encunter la tecnocrazia dallas metropolas ni semplamein encunter il gigantissem cultivaus dapi la fundaziun dils Stadis uni sur il naziunalissem ed imperialissem dil davos tschentaner entochen la hibris el tierz reginavel. Ils cavazzins ein: decentralisaziun, microcosmos, spazi da viver surveseivel, vitg e quartier, biotops humans, sistem da reit (mira: Vernetzte Systeme von Frederic Vester), unitads organicas etc. Il pign e surveseivel ha nova calamita, ei en ina fasa da renaschientscha. Renaschientscha, perquei che la stema pil spazi politic surveseivel ei vegliuorda. La polis dils Grecs, ils stadis urbans (Stadtstaaten) ell'Italia dil temps miez, las Treis tiaras dalla veglia Svizra, las vischnaucas giudizialas grischunas tochen ca. 1850, ils marcaus medievals en Svizra . . . fuvan unitads politicas pintgas e surveseivlas. Dalla polis greca tochen al vitg serrau ella Surselva dat ei parallelas da structura frapantas. Autonomia, independenza – era economica –, democrazia ualti directa e giurisdicziun el liug constituevan stadis cumplets che funcziunavan cun la participaziun e controlla dils biars. La basa unenta fuva l'identitad dil pievel en patratg e mentalitad. Ina mobilitad sco ella societad moderna deva ei buc. Quels che mavan dad in liug a l'auter – sur ils cunfins – fuvan u pelegrins ni cuntschacazzettas e vagants cun lur veta dubiusa. In pluriversum fetg multifar subsisteva era lu, sch'ina pussonza sco quella d'in reginavel ni

imperi uneva tiaras e vastas regiuns. In exempel ei il principat digl uestgiu da Cuera sco part digl imperi tudestg duront igl entir temps miez. La decisiun ed administraziun effectiva restava ella regiun. Pli gronds il reginavel e pli ferma la forza dalla regiun. – Jeu less buca glorificar quels temps, partgei era ella regiun pintga deva ei autocrats, cumandarlauners e dictaturs che regevan e regetavan cun lur famiglias duront decennis e magari tschentanners. Il vitg ni la regiun surveseivla restava denton in ambient da viver, el qual ils biars sesentevan da casa, malgrad la pupira e miseria magari ualti exprimida.

* * *

Ilis stadis gronds e pussents da naziunalitad ein carschi el 19avel tschentanner ed han survegniu la stremblida decisiva en la secunda uiara mundiala. Suenter quell'uiara ha l'idea dil stadi liliputan entschiet a survegnir dapli forza e simpatia, bein era perquei ch'ils dus gronds blocs digl ost e dil vest han strusch saviu perschader cun megliera qualitat da viver el stadi gigantic. Ilis stadis nanins ell'Europa ein vegni beinstonts ed attractivs (Liechtenstein, Luxemburg, San Marino, Monaco . . .), las regiuns etnicas (ils Bascs, Cors, Friulans e biaras autras gruppas) han entschiet a sereghigliar cun virulenza. Moviments regionalistics, autonomistics e separatistics da tuttas sorts han dinamisau e dinamitisau l'Europa. Ina Europa unida ed integrala vegn oz vesida surtut sco schanza pils pigns e particulars da realisar meglier l'atgna autonomia. En Svizra signaliseschan la stema ch'ils dialects tudestgs han acquistau ils davos onns ella veta publica e spirtala e las pretensiuns da representanza dils Romands, Talians e Romontschs ina nova schientscha dallas gruppas pintgas el stadi federalistic.

Qualitad enstagl da quantitat ha entschiet a survegnir nova peisa. Qualitad surtut era digl ambient da viver ed ella libertad da decider sez e cundecider. – Igl ei da raschun gnanc las valetas da patria ni schizun il genius loci che han effectuai quei retuorn al spazi surveseivel, mobein plitost las experienzas fatgas cul faschissem e la tema dalla uniformaziun totala e manipulabla sco ella vegn descretta p.ex. ellas utopias da Aldous Huxley («Brave new world») e da Georges Orwell («1984»).

* * *

La Surselva ha ina liunga historia sco regiun e cultivescha pruamein aunc oz l'autonomia communal, era sche quella ei ella realitad magari scul-tschanada da prescripziuns e leschas cantunales e federalas e tschuncanada entras la pratica da subvenziuns. Tgi che paga vul era cumandar,

autonomia vi ni neu! «Small is beautiful» ei strusch la perschasiun sursilvana, plitost resent'ins aunc savens la minoritad e sias consequenzas sco sort e truament e buca sco avantatg e schanza. Ils vitgs ein tier nus aunc discuvretgs mo dils jasters sco loghens cun qualidad speciala, ferton ch'ils dumiasstis e dumiasstisai vesan magari la qualidad e bellezza dalla cultira mo sco materia che selai midar en quantidad materiala. Il patratg da vera qualidad ei buca aunc penetraus afuns e la luschezia da viver en ina regiun cun historia e cultura unica stat en cunfins mudests. L'avertura ed orientaziun anoviars ha caschunau ina sclavinada el mund romontsch. Bia da quei che fuva nies ei iu per buns raps a smerscha, ferton ch'igl import – seigi ei lu architectura, mobiglias, uaffens, objects dalla veta da mintgadi ed auter – ha il bia buca il caschet e la qualidad da quei che era pli baul, tonpli che quella nova cultura da massa ei buca pli adattada per identificaziun persunala ed emoziunala. Adina pli biars van oz perquei alla tscherca digl agen e genuin. Ins emprova d'eruir e d'anflar quei ch'ei nies, resp. quei che era nies. Ins emprova empau dapertut da cumpensar la massa da confecziun, secircumdond cun rauba veglia, scaffas da purs ni era mo cul schnic-schnac da souvenirs nostalgics. Cla Biert di enzanua ch'ils Romontschs seigien il soli pievel che cumpri sez ils agens souvenirs. Cumprar ils agens souvenirs sa esser in remied encunter il schar encrescher per in temps ed in mund che fuva forza pli cars e simpatics, silmeins mirau dad oz anavos ella glischur dils buns temps vargai. Pli semplas, pli surveseivlas e transparentas fuvan las relaziuns en mintga cass.

* * *

Il niev moviment regiunalistic sa esser ina schanza per il moviment romontsch. Viu dalla LIGIA ROMONTSCHA anô ei la Romontschia – geograficamein – in stadi federalistic che tschaffa regiuns, unescha ellas sut l'enzenna dil manteniment romontsch, garantend denton autonomia regionala surtut en damondas da scripziun e codificaziun linguistica. Il regiunalissem exprimiu blochescha oz sco pli baul il lungatg fusiunau. E la diversitad idiomatica – apostrofada sco luxus da quels che han pauca investa ella veta interna dalla Romontschia – ei realisticamein la conditio sine qua non dall'existenza dil romontsch. Davos quella diversitad stat numnadamein in entir zugl da historia, da resentiments e pregiudezis, mo era la luschezia locala che lai concluder ad ina identitad regionala aunc vitala. Quei vul denton buca dir da tralasar las stentas per in'avischinaziun, leu nua che quella ei pusseivla ed urgenta (p.ex. sil plaun dalla

capientscha vicendeivla). Pertgei regiuns pon bein subsister sco regiuns mo entras solidaritad e tegn surregional.

* * *

Mantener las regiuns cun lur atgnadads, curiositads e scurilitads ei ina necessitad per il manteniment dil romontsch. Il romontsch viva el pli vast senn dil plaid ella regiun e disgescha spert ordeifer ils cunfins da quella. Ils responsabels vegnan perquei a stuer studegiar da rudien, avon che sebetter en aventuras cun fusiuns d'uniuns regiunalas sco quella che vegn momentanamein discurreda partenent Romania e Renania. Uniuns culturalas sco las allegadas ein buca interpresas economicas cun ina solia finamira: success finanziel. Uniuns culturalas fundeschan e sede-termineschan aunc dapli ella historia ed ein colligiadas cun muments emoziunals ed irraziunals che selaian buca pesar e calcular. Fuss p.ex. la confessiun il soli criteri che differenziass e spartess las duas regiuns, lu fuss ei propi neras uras da far la fusiun, da s'adattar al temps e s'unir per lavur cumineivla. – Mo cheu ein aunc autras barrieras: duas historias, duas mentalitads, dus territoris cun atgnas structuradas da populaziun, dus territoris cun tut differentas situaziuns dil romontsch, dus territoris da differenta grondezia: in grond e homogen ed in pign e heterogen. Mantener da principi quels dus territoris sclauda denton buca collaboraziun ed avischinaziun, sclauda era buc in process dinamic da brat d'ideas ed experienzas che sa el meglier cass preservar «quels da leusi» dalla sort dalla Tumliasca e Muntogna che han – restond vitgs purils da structura tradiziunala – tuttina piars il romontsch. Ei drova pia ni turissem ni industrialisaziun per metter a smerscha il romontsch. In declin dil tegn regional tonscha era gia.

E dil reminent: en in temps nua ch'il moviment romontsch emprova – plitost cun pauc success – da crear uniuns localas vegnan ins a stuer esser dublamein precauts da slijar e fusiunar gruppas funcziunontas che ein ragischadas aschi fetg ella regiun che ellas fuorman oz ina part integrala da quella. Con vess ch'ei va da crear novas identitads, nova schientscha e niev sentiment da s'udir ensemen semuossa gia cun las novas organisaziuns regiunals sco p.ex. cun la Pro Surselva. Las singulas vischnaucas s'identificheschan era suenter in pli liung temps d'introducziun aunc per da bia buca cun quella organisaziun che tonscha tuttina in toc viaden en la veta quotidiana dalla regiun. Con pli grev ch'ei fuss da dumignar sut ina capiala quels da Mustér e quels da Schons en damondas da cultura san ins s'imaginar. Las regiuns existentas ein perquei ina basa organisatorica solida, surveseivla, activabla per ils

intents dil manteniment dil romontsch. Acceptar quellas regions vala oz per il moviment romontsch schibein sco avon decennis. – Ella nova istanza dalla LIGIA ROMONTSCHA alla Confederaziun ei il principi federalistic perquei accentuaus specialmein. Cun collaboraturs regionalis per l'assimilaziun e la tgira dils territoris duei la lavur romontscha vegnir decentralisada e la region rinforzada. La centrala a Cuera resta effectivamein center da coordinaziun, da documentaziun ed administraziun.

* * *

«Pign ei bi» – pign sa denton era daventar stretg e pignet, e gliez ei meins bi. Sch'ei reussescha alla minoritad dalla region buca da mirar sur la seiv ô, lu crescha il prighel che la region daventa territori serrau cun pauca energia innovativa e creativa. Fugir ella region perquei che las relaziuns ein leu apparentamein pli semplas ed ils connex pli surveseivels ei ina fuigia che cugliuna. Il pign resta mo bials, sch'el mantegn il contact cul mund, sch'el resta cumplex ella purschida da viver ed esser. Star cul dies encunter svilups moderns, tener ils egls e stuppar las ureglias ei strusch la megliera moda da vegnir a frida cul mund dad oz che tonscha – ch'ins vegli ni buc – tochen viaden en las regions las pli pintgas. Quella tenuta crescha in vacuum che tschetscha lu mo aunc dapli igl jester, cu ina ruosna d'infiltraziun vegn aviarta. Ed en nies temps cun l'electronica d'informaziun aschi perfecziunada, ch'ella sa en buca ditg contonscher mintga punct dil mund ord igl unviars, vegnin era nus buca a mitschar da arver nossas regions e da procurar da l'otra vart cun programs fundai per lur manteniment e per la tgira da quei ch'ei nies.

Ins sedamonda perquei, schebein era ils megliers e pli respectabels arguments encunter programs jasters da televisiun fan in bien survetsch alla region e san far frunt a svilups che sefan entuorn nos cunfins sursilvans ed el lagugn da giavischs dils carstgauns che vivan cheu ed oz. Tener ord Surselva ils programs jasters da televisiun che la Tele-Rätia less realisar ei – a liunga vesta – forsa in act contraproduktiv. Ni il lungatg, ni la morala ni las uniuns etc. selain alla liunga mantener e fructificar cun privar il pievel da offertas e divertiments che il mund dad oz porscha generalmein. Duvrar il spazi serrau e surveseivel dalla region per controlla manipulada resta problematic. Gest il carstgaun el spazi pign drova la confruntaziun cun igl jester per sviluppar senn pils connex pli cumplex e stema pigl agen. Isolaziun fa donn. La forza dalla region schai surtut era ella *possa* ch'ella ei habla e promta da retrer dil «mund» e d'assimiliar tipicamein. La vera schanza pil «pign» ei la qualitat. Lezza ei bein mo contonschibla cun emprender ord ils sbagls – ord ils agens e

quels dils auters –, cun mirar sur l'atgna classena, far experienzas e buca untgir tutta confruntaziun cugl jester che sa fructificar. La regiun ed il territori da viver pign duess buca survir ad interess particulars. Ella duess – gest perquei ch'ella ei surveseivla – esser in ambient da viver cun schanza speciala che dat als singuls impuls per *atgna creativitat* en uniuns ed el survetsch dalla cuminonza. «Pign ei bi» forsa gest perquei ch'il pign oblighescha animescha a participaziun, cundecisiun ed engaschament.

Atgnamein duessen spazis pigns – muort ils biars contacts pusseivels – haver gronda forza d'integrasiun: q.v.d.: quels che vivan cheu duessen – teoreticamein! – vegnir confruntai ed introduci a moda organica ella societad. Gest perquei smarvegl'ins che tons e tons domiciliai da lieunga tudestga en Surselva ein suenter in pli liung temps da dimora en quei spazis pign buca s'integrai. Semuossa cheu ina fleivlezia ni schizun in declin dalla regiun? L'interpretaziun da quei fatg surlasch jeu a Vus!

* * *

«Pign ei bi» – denton buca senz'auter. Fugir dil mund glienadi, encurir spindrament segir el spazis da viver surveseivel ed ella gruppa pintga semuossa magari sco illusiun. La schanza dalla gruppa pintga ei quella dad esser aviarta e da sviluppar strategias ed activitads che garanteschan da mantener e tgirar igl agen e genuin, senza denton rumper las punts tier il mund, la gruppa e regiuns pli grondas. Ei sa buca esser igl intent da cavar foss e far rempars per mantener ils pigns pigns. La finamira ei plitost da procurar ch'il pign – seigi quei lu in lungatg, ni ina communitad – vegni bials, q.v.d. daventi ina part specifica denton integrala digl entir. Ei vegn bein ad esser in dils pensums dalla LIGIA ROMONTSCHA da mirar vinavon, co quei entir sa vegnir contonschius ella Romontschia, el Cantun ed ella Svizra, senza denton disfar il pign ch'ei bials e sto haver ina schanza era el mund digl gigantissem modern.

* Referat salvau a caschun dalla radunonza da delegai dalla Romania, ils 22 da november 1980 a Rueun

¹ Iso Camartin, Patratgs d'in globetrotter sur da sia patria, Ischi semestril, nr. 12, 1979, pg. 17–22